

Niłch'ih Łahgo Anáá'nílgíí dóó Bitsi' Yishtlizhii Dah Yikahígíí Bits'iís Baa'ahayánígíí

Nilch'ih łahgo anáá'nílgíí t'áá ba'át'e' hólqogo díí diné bits'iís baa'ahayánígíí ahil nideilinishgo t'áá hait'éego dah biniiyé bá hasht'e' ádiinílzingo bee bik'i'diitjih.

Nilch'ih t'áá ba'át'e' hólqogo alaq'ánaá'nílgíí díí diné bits'iís yich'í náhwilná, díí éí binitsáhakees, dóó niłch'ih yá'át'ehígíí, tó yá'át'ehígíí choo'inigíí, ch'iyáán bee atah yá'ahoot'ehígíí, dóó hoogan. Diné t'áá altsoh t'áá haashíí yit'éego díí niłch'ih łahgo anaa'nílgíí bee bohodiit'i. Łah diné 'éí díí niłch'ih łahgo anáá'nílgíí t'áá yéego bee bidahoodiit'i' bininaanígíí éí dabighanidiyígíí, binidaahaáiíí, bits'iís bee bich'í inidahwiit'ehígíí, haanéelt'e' béeso iíl'inígíí dóó binaanish nidaat'i'ígíí; dóó t'áá akwíijih hinánígíí.

Bits'i' Yishtlizhii kékédaħħat'ínígíí dóó alaq'ah dah deiyíkáhígíí dóó díí Ashdladiingo Kéyah Hahoodzooígíí biyi' t'áá haashíí niłtēelgo kékédaħħat'ih. Bitsi' Yishtlizhii dóó alaq'ah dah deiyíkáhígíí t'áá saħdii áħħaat'ē, ba'át'e' dóó yee hiinánígíí éí díí niłch'ih łahgo áánílgíí bee bits'iís haashíí yit'éego yee bich'í anáħħodooħħiħígíí yiniyyé hasht'e' adilnēħħ dooleel, dóó hait'éego yee yich'í nidoogáál. Díí éí:

- niłch'ih łahgo anáá'nílgíí háadi dabighanígíí dóó kékédaħħat'ínígíí t'áá yéego baa níðóot'iíl Itó niteel bīħħagħóó kékédaħħat'ínígíí dah
- dabbighan dinaagħóó áħħaħħot'ehígíí dóó ch'iyáán nanilt'a', bibee ó'olliż yee hiinánígíí, dóó haanéelt'e' béeso iíl'inígíí
- náána la' diné dah deiyíkáhígíí bił alħaqħ naa'nilgo, t'áá iídāq' t'áá la' idħad t'áá haħħiġi yit'éego bits'iís bee bich'í inidahwiit'ehígíí hait'éego fidololílígíí
- t'áá la' idħad diné at'síis baa'ahánijí béeso bee 'áħħ'áħħ naa'nilgíí bee áħħaad, náána díí béeso 'áħħ'áħħ naa'nil t'áá yéego bee 'áka'adoħoħolígíí hwwe hólqo dooleelígíí t'áá bich'í' nidahonit'ah
- kin dah naazħjaadóó t'áá nizaadi kékédaħħat'ínígíí doodago béeso t'áá hoyahgo bich'í' nidahalħyehígíí biniinaa ats'iís baa'ahayá bee áka'anida'awo'gó adoodalħígíí t'áá dabi'oh

Nilch'ih łahgo anáá'nílgíí díí ch'iyáán, t'ó, niłch'ih, kin dóó atiin áħħaat'ehígíí, dóó diné bi'ó'ool'iżżejjħi bee bée dahozinígíí t'áá haashíí yit'éego yich'í' anáħħodooħħiħ. Díí naaltsoos

náádoħħahígíí éí díí bitsi' yishtlizhii Ashdladiingo Kéyah Hahoodzooígíí biyi' kékédaħħat'ínígíí díí niłch'ih łahgo anáá'nílgíí hait'éego bee bich'í' anáħħoħħt'i' dooleelígíí yaa halne' dooleel.

Nilch'ih łahgo 'anáá'nílgíí ha'át'ish á'te dóó hait'éego ats'iís bee bideet'i' dooleel?

T'áá anılltsoh baa dahosidiits'áq, niłch'ih łahgo anáá'nílgíí ts'ídīdash ha'át'í óolyé? La' niłch'ih Greenhouse gases wolyéhígíí éí niłch'ih doo yá'át'ehígíí Nahasdzáán bináħiníkaad, yá biyi' di niłch'ih la' yihħidideet. Bila' ashħla'ii áħħadat'ijjiegħi, díí Nahasdzáán biyi' déé ak'ah adayiileħħgo deidiħlidiġgi bits'áħħadóó aláħħo, díí greenhouse gas wolyéhígíí niłch'ih doo yá'at'ehígíí t'óó náás kóyooliħ dóó niłch'ih sidooígíí naazħħiħ go áyooliħ. Climate yilnígíí éí Nahasdzáán biká'a'gi niłch'ih alaq'ánaá'nílgíí bee hadħħodit'ehígíí óolyé. Climate change yilnígíí éí díí la' nahaz'áágħo niłch'ihígíí t'áá nizaadgħo łahgo ánāħħa, t'áá yéego dadeesdoi dah hazlīgo da. Díí niłch'ih łahgo aan'iħx iż-żebha ch'iyáán yiidánígíí, niłch'ih bee náħħidżiħiħígíí, dóó tó yiidlánígíí bee deet'i'. Náána alđó díí niłch'ih alaq'ánaá'nílgíí t'áá yéego łahgo áyħiħiħ, tó nidaadlaq, doo nidaħħaltingóó t'óó nidaħħaltsih, dóó nidaħħoħħiħ dooleel. Díí t'áá altsoh t'áá haashíí yit'éego bila' ashħla'ii bits'iís át'ehígħi bideet'i'.

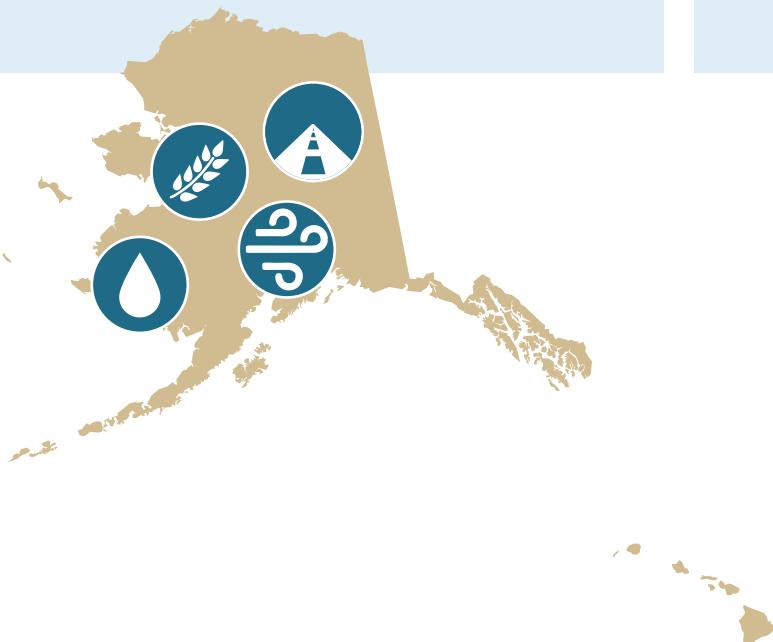
Bitsi' yishtlizhii kékédaħħat'ínígħo díí niłch'ih łahgo anáá'nílgíí bee ihodidooħħiħígíí bits'aq t'áá hait'éego da ach'aqħħ atit'i' dooleelíggié éí hólq. Binahji' hane'go, Bitsi' yishtlizhii nidahaz'áqgħo binaanish ádayiħħħ, nida'alkaħħi dóó da'iiħta'igħi yiħi nidaħħashni, dóó Wáħħindoondċé' béeso ch'ihinidħeħígíí yee bee bich'í' anáħħodooħħiħígíí t'áá t'āqħ hoyosin dóó bił hħaż-żaqo bee áħħ'áħħ atiħat'ínígħi yee fidololíħ. Díí t'áá altsoh, díí bee nida'ħħoħħiħ t'áá hait'éego da niłch'ih łahgo anáá'nílgíí doo yá'at'ēħġo at'síis bee ach'í' anáħħodooħħiħígíí t'áá bi'oh áyosin dooleel.

CH'IYÁÁN

Nílch'ih lahgo anáá'nílgíí éí díí bitsí' yishtlizhii ch'iyáán bee atah yá'áhoot'éhígíí yis'ahgo nídidoolyéhígíí t'áá nanit'ah dooleeł, díí éí bitsí' yishtlizhii bibeé ó'ool'íjí biyi'jí' yéego bidaholniihgo ch'iyáán chodaa'ígíí. Bitsí' yishtlizhii bits'íís bee bich'í' anídahodoot'ihígíí 'éí:

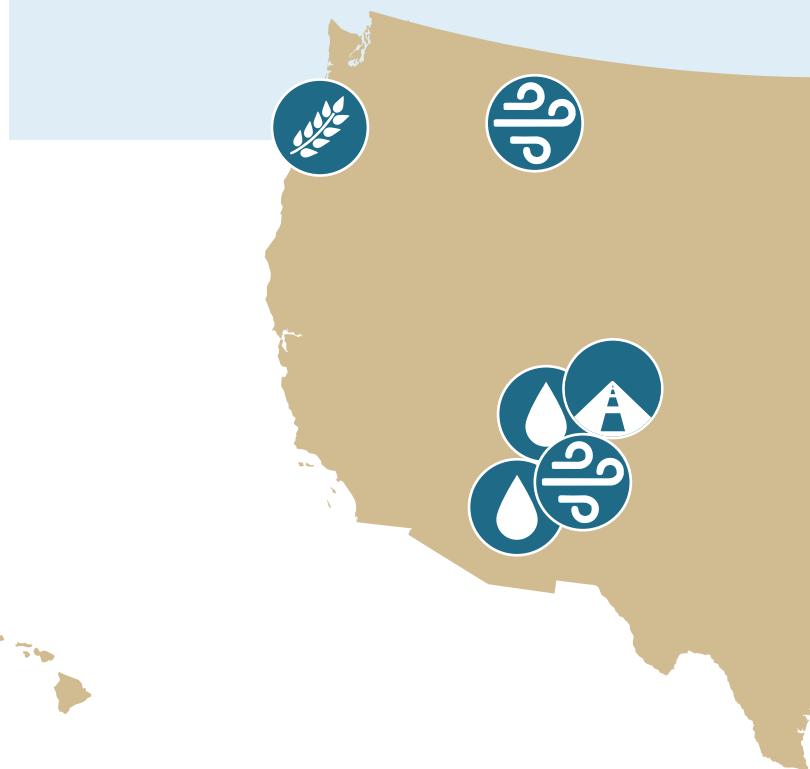
- **Upper Great Lakes Reagion** Náhookó'dóó e'e'aah biyaají tó niteel dah siyánií, bitsí' yishtlizhii Ojibwe kékédaħat'ínídi alóós k'éédadilyéhée yaago háániil, yéego nídadíłdoh dóó nídaħħtinígíí díí alóós nanilt'a' díí tó dah naazyinígoo dóó tó danilinígoo lahgo iidoolííł.
- **West and Gulf Coast** E'e'aah biyaají dóó Tó Niteel nihinýiní bibaqhgoo bitsí' yishtlizhii kékédaħat'ínílgíí éí díí lóó' dóó tayí' naaldeeh ch'iyáán yéesgo choyool'íh, yee ak'inididáh, dóó binidahagħha' biyi' chodayoöl'íh. Tó niteel hinýinígíí bikáá'góó nídadíłdohígíí biniinaa díí lóó' dóó tayí' naaldeehígíí t'áá hait'éego shíj ch'osh doo yit'íñíi dah doodago t'áá ha'át'íshíj doo yá'át'éhígíí bidinoonah.
- **Alaska Native Bitsí' Yishtlizhii** Náhook'os biyaadi Hak'az Dine'é kékédaħat'ínílgíí la'í da, nídadíłdoh dóó kékéyah nidaatíjhígíí díí ch'iyáán hasht'e' nídaħħa'nííł bee hoozkháazi doodago hoogħan bee nídaħħatiħígíí, dóó t'áá yéego ch'iyáán dadooħoqloġígíí bee ach'í' anáħħodoot'ih. Niłch'ih lahgo anáá'nílgíí ałdó' díí dzidżé t'óó ahayói nídaħħleħhé yihididoot'ih. Díí dzidżé áadi bitsí' yishtlizhii kékéħat'ínílgíí binahagħha yii' chooyool'íh.

TÓ

T'áá la'í da bitsí' yishtlizhii bił nídaħħaz'ágoo tó yá'át'éhígíí dóó tó nílhxiní bee hasht'e doolniħígíí bee bá adħħażt'i' dooleeħígíí t'áá dabu'oh. Niłch'ih lahgo anáá'nílgíí díí ats'íistah áhoot'éhígíí t'áá bee bich'í' anáħħoot'i' dooleeħ biniinaanígíí éí díí niłch'ih lahgo anáá'nílgíí bits'áá tó yá'át'éehgo hadaalínée dóó danilnínée t'óó baa'ih dooleeħ, ákó niléi ts'ídá doo nídaħħattin nídaħħadleħ góne' t'áá iiyisígíí nahalin. Dií ats'íistah la' bee ach'í' anáħħawiit'éhígíí éí:

- **Hoozdh Hahoodzoh** biyi' Dzilghá'í Bikéyahjí tó ch'ídaazlínígíí t'áá haashíjji níltsħoh bits'áádóo álħchiní bitsä nídaħħodilħi díó bibid bich'í' anáħħażt'i'. T'áá alħħáj yéego nídiłdoh dóó t'áá hooshch'í' yéego náħħaltiħígíí bits'áádóo ch'osh doo yit'íñi bacteria dóó virus wolyéego dóó t'áħħid tó yidlánígíí biyi' nídaħħaleeħ. Bila' ashħla'ii q'álħchiní iiyisígíí – díí tó biyi' nida'alkóp', doodago deidlánígíí bits'áádóo bitah nídaħħoniighah.
- **Western Alashkan Native Villages** dóó Diné Bikéyah bikáá'góó kin dah naazħħajja t'áá nizaadi diné kékédaħat'ínílgíí, éí díí tó yidlánígíí bich'í' hadaazljjida dóó tó nichxó'í bá na'aznilígíí doo bee daholóq da, díí bits'áádóo atsā dahoniigáah bee ach'í' anáħħawiit'éeh. Ashħladiingo Kéyah Bił Hodoodzooígíí biyi' Bitsí' Yishtlizhii/Alaskan Natives Bitsí' Yishtlizhii Náhook'os biyaadi Hak'az Dine'é kékédaħat'ínílgíí awéé' nídaħħachihígíí aláħħo bitsä nídaħħoniigħo biniinaa azze' álfíj' góné' yah aħet'ēesh.

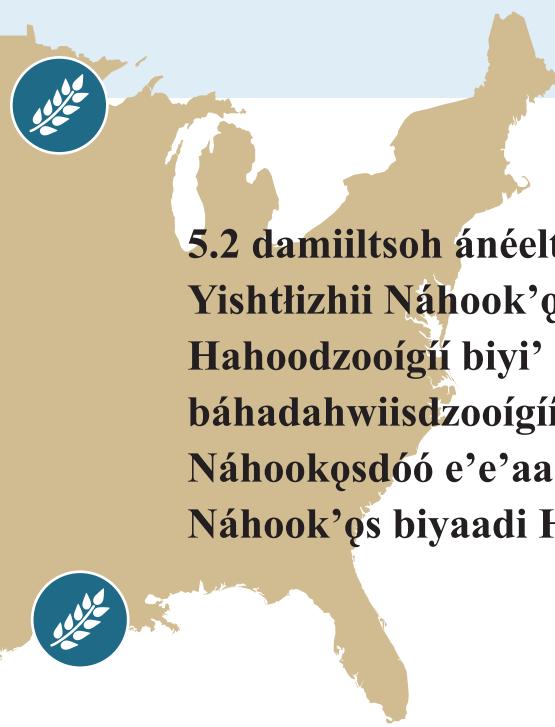

NIŁCH'IH

Niłch'ih Łahgo anáá'nílgíí biniinaa díí niłch'ih bee náhidiidziihígíí t'óó haashíí yit'é biniinaago ats'íístah bee ach'íj' anáhwit'éeh, náhidiidziihígíí doo yá'achxqó da, ch'éeh diidziihgo, chronic obstructive pulmonary disorder [COPD] yinlní díí hayolígíí bich'íj' anáhoot'i'go áyósin, dóó t'áá haahíí yí'teego niłch'ih bee náhidiidziihígíí bee bich'íj' anáhwit'éeh. Bila' Ashdla'ii dah deiyikáhígíí t'áá altsoh nél'íjgo díí bitsj' yishtlizhii dah yikahígíí t'áá iiyisígíí aláhgo nahalingo díí ats'íístah bee ach'íj' anáhwit'éeh iiyisígíí beinít'jh. Díí ats'íístah la' bee ach'íj' anádhwiit'éhígíí éí:

- Ashdladiingo Kéyah Bił Hahoodzooígíí Shádi'áahdóó E'e'aahjí díí Yootó dóó Hoozdoh Kéyah Bił Hahoodzooígíí** biyi' t'áá iiyisígíí **Diné Bikéyah** biyi' bitsj' yishtlizhii kéédahat'ínígíí, yéeso ɬeezh bił nídadiyołígíí bit'áqdóó niłch'ih doo ya'át'éeh da neheleeh. Shádi'áahdóó e'e'aahjigo éí díí niłch'ih Łahgo anáá'nílgíí bits'áqdóó doo nidahałtingo t'óó altsoh nínádahaltsih, yéego nídadiyołgo bits'áqdóó hadahwiiyooł dóó ɬeezhígíí dah nida'ajool.
- Niłch'ih át'éhígíí al'ąą ánaá'a'nílgíí dóó t'áá al'ąą t'áá yédígo nídahodilthi'ígíí díí niłch'ih ba'at'e' hólónígíí, ɬeezh bibahí, lid, dóó ch'il bitádidiin t'áá altsohgóò bił naanídá'ijoł. Bitsj' Yishtlizhii **Alaska** dóó Ashdladiingo Kéyah Bił Hahoodzooígíí e'e'aahjí', díí **Montana** bił hahoodzoh biyi' **Confederated Salish dóó Kootenai**, kéédahat'ínígíí, t'áá baa'ádahayáqo nídahodilthi'ígíí bits'áqdóó niłch'ihígíí yich'íj' anáhwit'éeh.

5.2 damiiltsoh ánéelt'e' Bitsj' Yishtlizhii dóó Alaskan Native Bitsj' Yishtlizhii Náhook'qs biyaadi Hak'az Dine'é díí Ashdladiingo Kéyah Bił Hahoodzooígú biyi' báhadá'dít'é, k'asdájá' 1.1 miiltsoh daats'í díí kéyah báhadahwiisdzooígíí bikáá' doodago binaagóó kéédaht'i', áko díí éí Náhook'qsdoó e'e'aahjigo, Shádi'áahdóó e'e'aahjigo, Ligai Hóteel, dóó Náhook'qs biyaadi Hak'az Dine'é kéédaht'ínídi.

ATIJN, KIN NAAZNILÍGÍÍ, DÓO KEYAH

Niłch'ih Łahgo Anáá'nílgíí díí diné bił nahaz'áágóó, da'nitiinígíí, kin naaznilígíí, dóó t'áá ha'át'íjshíí ádaalyaago naaznilígíí, díí bitsj' yishtlizhii kéédahat'ínígíóó t'áá índájá' nidaħodinéesdzánígóó yich'íj' anáhoot'i' dooleeł. T'áá al'ąą dóó t'áá na'níle'dii nídadiyołígíí dóó nídahodiłtihígíí díí atsinilt'ish bá'ada'azahígíí, tó, bee ahił dahane'ígíí, dóó t'áá ha'át'íjshíí bee ch'aanida'adahígíí bá nahaz'áñigíí, t'áá hait'éego dah anáhoot'i' haleehgo díí aláhgo bódaholnííh bee la' dahodoonííl biniiyé. Díí ats'íístah la' bee ach'íj' anádhwiit'éhígíí éí:

- Kintahdóó t'áá nizaadi dahooghanígíí bee ch'aa'adoodálígíí t'áá dabí'oh. Díí **Diné Bikéyah** bikáa'gi **Colorado Plateau** nahás'a'gi yéego nidaħadiyołígíí dóó dadeesdoiğíí biniinaa Łahgóó nidaħasdziidgo nida'iiztiinígíí ch'éeh daa'oł, dah hidilħaas, dánidaniyołgo séi nídahadleeh dóó yéego nahonit'l'ah nídahadleeh.
- Alaskadi**, kéyah daastinée nídaalyíjhgobits'áqdóó t'áá ɬeezhtah da'nitiinígíí, da'ídléezhgó nida'aztiinígíí dóó ch'idí naat'a'í náádadiit'ahídóó t'áá yéego nídahachqóhgobiniinaa béeso t'óó ahayoí bíighahgo nídahachxqóhgoboodago t'áá díkwiishíí nááħai hasht'e nálnéehgo binida'anish.
- Tó niteel denídí'nil'ąą dóó tó nídaalájħabits'áqdóó bee ch'aa'adoodálígíí bił nahaz'áñigíí dóó kin naaznilígíí t'áá yéego bee bich'íj' anádhaz't'i'. Bila' ashdla'ii la' **Alaskan Villages** – éii díí **Newtok**, **Shishmaref**, dóó **Kivalina** – éí díí tó niteel nenídí'nil'ąą dóó tó niteel bibaqhgóó náħidizħóósh biniinaa ákóqħ dahoogħanée nahji' bi'iilnííh nááná Łahgo nináádaha'nééh.

<http://nca2014.globalchange.gov/report/sectors/indigenous-peoples>

Niłch'ih Łahgo Anáá'nílgíí dóó Bila' Ashdla'ii Bibee Ó'ool'íjíl

Díí niłch'ich łahgo ánáá'nílgíí éí dóó bila' ashdla'ii bit'íistah ahoot'éhígíí t'eyá bee bich'í' anáhoo't'i' da. Bitsí' yishtlizhii bił nahaz'aágoo áhooniłgíí dóó t'áá ha'át'ííshíjí t'áá ákwíijíh chooyooł'inílgíí bee bich'í' anáhwiit'éeh, díí niłch'ih łahgo ánáá'nílgíí ałdó' díí bibee ó'ool'íjíl bée bée hodilzinílgíí yich'í' anáhoo't'i' go 'át'é. Naaldlooshii dóó nanise' ch'il nanise' doodago la' nahagháh bee áda'al'inílgíí doo chodaa'íjí da silíjí, dóó bibee ó'ool'íjíl t'áá ákwíijí' yee hiinánílgíí t'áá haashíjí niłtsohgo bee bich'í' anáhwiit'éeh. Nááná nanise' azee' bee náádi'yiildéhígíí díí bitsí' yishtlizhíi binahagha'

Kin Dah Naajaa' T'áá Tł'óódéego Nahaz'ánílgíí Hait'éego Yinél'inílgíí

Izháshíjí díí niłch'ih łahgo ánáá'nílgíí kéyah t'áá si'qanít'éé' yéego bóholníihgo bee anáhoo't'i' nidi, la' nahaz'aágoo t'áá al'aq át'éego bee ach'í' anídahwiit'éeh. hait'éego la' nahaz'aágoo bee ach'í' anáhwiit'éhígíí hazhó'o baa' ákohwiinidzingo dóó bik'ih diitiijhgo t'áá biniiyé hasht'e' ádííñíilzin dóó t'áá hait'éego da bídíníildíjigo shíjí át'é. Binahjí' hane'ílgíí, t'áá la'í dah bitsí' yishtlizhii díí nitsaago kin dah naazhjaa'góó yinaagoo kéédaħat'í' dóó bikéyah bił hadahwiisdzooílgíí. Binahjí' hane'ílgíí, t'áá la'í dah bitsí' yishtlizhii díí nitsaago kin dah naazhjaa'ídi kéédaħat'í', dóó kéyah bił hadahwiidzooílgíí díí nitsaago kin dah naazhjaa'ígi doodago bináágoo bił hadahwiidzoh, díí Salt River PimaqMaicopa Bitsí' Yishtlizhii Kéédaħat'ínlílgíí niléí Hoozdoh Kin Dah Shijaa'ílgíí nahas'a'di nahalingo. Niłch'ih łahgo ánáá'nílgíí díí yá biyi'di niłch'ihígíí t'áá yéego baa'ih áyoollíił dooleeł, iiyisígíidi éí díí nitsaago kin dah naazhjaa'góó ákót'ee dooleeł. Tó niteel deinídi'nil'qähígíí ałdó' díí tábaqähgóó nitsaago kin dah naashjaa'ílgíí yich'í' anáhwiit'éeh dooleeł. Díí bee baa hane' naaltsoos hadít'éhígíí bikéedi díí "Nááná La' Binááhwiidoo'álígíí" saad dah shijaa'ílgíí biyi' éí díí bee ach'í' anídahwiit'éhígíí, hait'éego aanídoot'íjílgíí, bich'í' ch'ízhdínoojahígíí, hait'éego díí niłch'ih łahgo ánáá'nílgíí biniiyé hasht'e' dóó böhödínóoldíjílgíí, dóó bitsí' yishtlizhíi kéédaħat'ínlílgíí, hait'éego díí bitsí' yishtlizhii bits'íistah áhoot'éhígíí bich'áäh atih hat'íj dooleełígíí bee baa hane'go dabikáá'.

iyi' chooyooł'inílgíí ałdó' bich'í' anáhwiit'éeh. T'áá náábiláahgo, t'áá la'í dah bitsí' yishtlizhii ólta'í dóó da'ííltä'ílgíí niléí nizaadi kin dahnaazhjaa'ílgóó naanish dóó ólta' yiniiyé nidaakai. Díí ákwáánílgíí biniinaa bibee ó'ool'íjíl nitin bił silahígíí dóó nát'áq' náhane' doo bináhoo'aah da t'óó baa dáá'diildéeh. díí niłch'ih łahgo ánáá'nílgíí, díí bitsí' yishtlizhii bibee ó'ool'íjíl dóó bee bááho'dilzingo yee sizinílgíí t'áá haashíjí niłtsoh bee bich'í' anáhwiit'éeh.

Díí baa hane'ílgíí éí díí naaltsoos "Ashdladiingo Kéyah Bił Hahoodzooílgíí Biyyi' Niłch'ih Łahgo Anáá'nílgíí Hait'éego Bila' Ashdla'ii Bits'íistah Áhoot'éhígíí Yee Yihodiit'éhígíí: Nida'ałkaahí Bibee Nát'áq' Bínáneel'qähígíí' bit'qähídóó hadilyaaígíí át'é. T'áá hait'éego t'áá át'é bee ha'dít'éhígíí dínéesh'íj hwiinidzingo, kohjí' biniiyé baa na'nitáah dooleeł:

<https://health2016.globalchange.gov>

Nááná La' Binááhwiidoo'álígíí

Niłch'ih Łahgo Anáá'nílgíí: Bila' Ashdla'ii Bits'íis Át'éhígíí

<https://www3.epa.gov/climatechange/impacts/health.html>

Niłch'ih Łahgo Anáá'nílgíí: Ha'át'íi Ádiilílgíí

<https://www3.epa.gov/climatechange/wyed/>

Bitsí' Yishtlizhii Kéédaħat'ínlídi Tł'óogoo Áhoot'éhígíí Yich'áäh Naabaahígíí

<https://www.epa.gov/tribal>

Bitsí' Yishtlizhii, Kéyah, dóó Bee Áhodoonílgíí

<http://nca2014.globalchange.gov/report/sectors/>

indigenous-peoples

Ashdladiingo Kéyah Bił Hahoodzooílgíí Biyyi' Niłch'ih Łahgo Anáá'nílgíí Bibee Ni'doonishígíí: Bitsí' Yishtlizhii Bił Hadahwiisdzooílgíí

<https://toolkit.climate.gov/topics/tribal-nations>

Naaltsoos alaqají' siltsoozílgíí bikáá' éé'elyaago biká'ílgíí bee böhözönílgíí: Ashdladiingo Kéyah Bił Hahoodzooílgíí Dáda'ak'eh dóó Na'nilt'á' Bił Haz'ánílgíí; Jennifer Haliski, Ch'iyáán dóó Azee' Yáh Danahéestáñílgíí; Ashdladiingo Kéyah Bił Hahoodzooílgíí biyi' Dził dani'aágoo dóó Dadzigai Nahaz'aágoo Löó' dóó Naaltsooshii Nídaaldzidílgíí Bik'ih Adéest'íjí' Bee Áka'anida'awo'ílgíí